

Rainis → rainistika, Vatmana papīrs → vatmaņa papīrs „vatmanas“, p. 100). Lietuvių kalbotyroje neįprasta rimtai kalbėti apie veiksmų pavadinimų darymą tiesiai iš daiktavardžių (aplenkiant veiksmažodį), kartu vis dėlto pridedant ir veiksmažodžio priesagą, kaip kad, pavyzdžiui, koks *ciematošana* „gyvenvietinimas“ esąs padarytas iš *ciemats* „gyvenvietė“ iš karto su veiksmažodžio priesaga -*o*- ir daiktavardžio priesaga -*šana* (p. 84), arba tik skolinių gramatinimo (priderinimo), o ne konversijos dalyku lietuvių kalbotyroje būtų laikomas būdvardžio vyriškosios giminės bei daiktavardžio sutapimas, toks, kaip kad latvių *fakultatīvs* (p. 98; lietuviškai tie žodžiai aplietuvinti skirtingai - *fakultatyvus* ir *fakultatyvas*, bet tai nelaikoma galūnių darybos dalyku).

Neabejotina, kad vertingą knygą gavo ne tik kalbininkai, įvairių sričių latvių terminologijos tvarkytojai, vartotojai, kalbos kultūros darbininkai, kuriems ją autorė ir skyrė (p. 4, 25), bet ir pats latvių kalbos mokslas bei bendroji terminotyra. Kuo daugiau bus tokį nuodugnių atskiro kalbos terminologijos tyrinėjimų, tuo tvirtesnė, moksliškesnė bus bendroji terminologijos teorija, kuri, be tų atskirų kalbų tyrinėjimų, atrodytų kaip dirbtinių, kalboms iš šono primetamų dažniausiai nesutinkančių su tikruoju kalbų gyvenimu, jų vartosena reikalavimų, taisyklių ir teiginių rinkinys. Tyrinėjant atskirų kalbų terminus, jų sistemas, kalbų ryšių, pagaliau ir nekalbinių veiksninių įtaką, paprastai paaiškėja, kad tų reikalavimų, taisyklių jokiu būdu negalima absoluitinti. Terminologija, kaip ir pati kalba, yra gyvas, kintantis reiškinys, jos kitimas net pastebimesnis už daugelio kitų kalbos sistemos dalių kitimą, be to, daugiau priklauso nuo valingos žmonių veiklos. Visa tai gražiai matyti ir iš V. Skujinios knygos. Tad skaitymo malonumas, perskaičius „Latvių terminologijos tvarkymo principus“, peraugo į džiaugsmą dėl kaimynų terminologijos ir mielos kolegės sėkmės.

St. KEINYS

„Lietuvos fizikos rinkinio“ santraukų kalba

„Lietuvos fizikos rinkinys“, kurio trisdešimtmetis buvo paminėtas prieš dvejus metus¹, skaitomas fizikų ir kitų mokslo sričių specialistų ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje. Jame straipsniai spausdinami rusų ar anglų

¹ Ušpalis K. „Lietuvos fizikos rinkinio“ ištakos// Fizikų žinios. 1991. Nr. 1. P. 18-19.

k., o straipsnių santraukos lietuvių k. Šios santraukos, kaip ir kitos mokslinio stiliaus publikacijos, pasižymi abstraktumu, aiškumu, logiškumu, tikslumu, trumpumu ir kt. ypatybėmis, kurias paprastai lemia terminija, nominacija, konstrukcijų bei sakinių žodžių tvarkos stereotipai. Daugumos „Lietuvos fizikos rinkinio“ santraukų kalba yra sklandi, sakiniai tikslūs, aiškūs, terminai taisyklingi, tinkamai parinkti. Tačiau pasitaiko ir abejotinų dalykų. Štai vienas kitas šio rinkinio santraukų sakinyς.

Nustatyta, jog dėl elektron-skylinės sąveikos prie $E=20$ V/cm, elektronų dreifinis greitis sumažėja 17%. Koherentinės šviesos spindulių sklidimo pro lėšius ir jų tarpusavio sąveikos trumpa analizė veda prie optinės informacijos apdorojimo ar fiksavimo principų išdėstymo. Ultravioletinė radiacija metu ir paros bėgyje kinta.

Kas kliūva šiuose sakiniuose? Be abejo, ir terminai, ir žodžiai, ir stilius. Šie dalykai, ypač terminija ir leksika, išsamiau ir bus aptarti straipsnyje. Analizei parinkti 1990–1993 m. „Lietuvos fizikos rinkiniui“ pateiktų straipsnių santraukų rankraščiai.

1. Terminai. Viena pagrindinių santraukų terminijos bėdų – „Fizikos terminų žodyne“² pateiktų terminų nepaisymas.

Paprastai nepaisoma ir gimininių, ir rūšinių terminų. Pavyzdžiu, žodyne pateikti terminai *virsmas* „medžiagos ar energijos rūšies tam tikras pakitimas“; *šuolis* „elektrono (ar pozitrono) būsenos pakeitimasis (tarkim, šviesos sugerties, emisijos metu)“; *sandūra* „tam tikros rūšies sąlytis elektros srovės grandinėje, kai sujungiamos dvi medžiagos“. Santraukų autoriai dar dažnai visas šias sąvokas vadina vienu neteiktinu reikšmės vertiniu – perėjimas, pvz.: *fazinis perėjimas* (= *fazinis virsmas* 393), *atomo perėjimas* (= *branduolio virsmas*, plg. 393 *atomo virsmas* žr. *branduolio virsmas*); *elektrono perėjimas* (= *elektrono šuolis* 339), *potencialo perėjimas* (= *potencialo šuolis* 339); *elektroninis-skylinis perėjimas* (= *elektroninė skyline sandūra* 265), *p-n perėjimas* (= *pn sandūra* 265). O vietoje *įvairialytės*, arba *heterogeninės*, *sandūros* santraukose pasitaiko netaisyklingas

² Fizikos terminų žodynas. V., 1979. 677 p. (toliau nurodomas tik žodyno puslapis).

ir neteiktinas terminas – heteroperējimas (*Didėjant temperatūrai heteroperējimų sąlygoti dreifiniai barjerai turi mažėti*).

Neteiktinais reikšmės vertiniais reikėtų laikyti ir terminus *persiklojimas*, *susiklojimas*, plg. rus.перекрывание, перекрытие, angl. *overlap*, *overlapping*, vok. *Überlappung*. „Fizikos terminų žodyne“ šiai sąvokai pavadinti teikiamas terminas *sanklota*. Tad ir vietoje sudėtinio termino *juostų persiklojimas* vartotinas *juostų sanklota*.

Nesilaikoma ir daugelio kitų sudėtinų terminų, pateiktų „Fizikos terminų žodyne“, pavyzdžiui, *dažninė charakteristika* 39 keičiamā *dažnumine charakteristika*, *kombinacinė sklaida* 290 – *kombinaciniu išsklaidymu*, *nepusiausvirasis krūvininkas*, *pusiausvirasis krūvininkas* 154 – *nepusiausvyriui krūvininku*, *pusiausvyriui krūvininku*, *sluoksninė sandara* 264 – *sluoksniuota sandara*, *stūmos potencialas* 229 – *atstumiančiu potencialu*, *talpinė varža* 382 – *talpumine varža*, *tiesioginis matavimas* 178 – *betarpisku matavimu* ir t.t.

Visai be reikalo santraukų autorai vietoj daiktavardžio kilmininko vartoja būdvardį su priesaga *-inis*, *-ė* šiuose sudėtinuose terminuose: *banginis skaičius* (= *bangos skaičius* 281), *bazinė srovė* (= *bazės srovė* 318), *dreifinis greitis* (= *dreifo greitis* 103), *elektrinis krūvis* (= *elektros krūvis* 154), *elektroninė skylinė plazma* (= *elektronų ir skylių plazma* 220), *koreliacinė funkcija* (= *koreliacijos funkcija* 92), *moduliacinis triukšmas* (= *moduliavimo triukšmas* 368), *tikimybės funkcija* (= *tikimybės funkcija* 92) ir t.t.

Kita santraukų terminijos bėda -- darybiškai netaisyklingi terminai, pvz.: *poliarizatoriaus fazo-dažnuminės savybės* (= *fazinės dažninės savybės*), *elektron-skylinė sąveika* (= *elektrono ir skyles sąveika* 268), *elektroneigiamumas* (= *elektroninis neigiamumas*, *elektroninis stumumas*, o priešinga ypatybė vadintina ne *elektroteigiamumu*, bet *elektroniniu teigiamumu*, *elektroniniu trauklumu*). Prie šios mikrosistemos pritaptų ir sudėtiniai terminai *elektroniškai neigiamas*, *elektroniškai stumlus metalas*, *elektroniškai teigiamas*, *elektroniškai trauklus metalas*.

Santraukose dar galima aptikti ir jau seniai nevartojamų netaisyklingų terminų, pavyzdžiui, *srovės nešėjas* (*Stebimas potencialų skirtumas, nesusijęs su karštą srovės nešėjų* (= *karštujų krūvininkų koncentracijos gradientu*)).

Kai kur nepriimtini priesagos *-inis*, *-ė būdvardžiai* iš tikrinių vardų, pvz.: *gausinė funkcija* (= *Gauso funkcija* 91), *kuloninis potencialas* (= *Kulono potencialas* 228) ir t.t. Tokios darybos terminais buvo suabejota jau 1958 m. išleisto „Fizikos terminų žodyno“ recenzijoje. Joje keplerinė jėga taisyta *Keplerio jėga*, brauninis judėjimas -- *Brauno judėjimu*, fraunhoferinė difrakcija – *Fraunhoferio difrakcija*³.

Lietuvių kalboje yra būdvardžiai *bejėgis*, *-ė, beformis, -ė, bereikšmis, -ė, besvoris, -ė, bevandenis*, *-ė* ir t.t. Tad ir santraukų autorai turėtų į tai atkreipti dėmesį ir vartoti ne *bedimensinės*, bet *bedimensės reikšmės*, ne *bedefektinė*, bet *bedefektė sistema* ir pan. Kitų panašių sudėtinių terminų, pvz.: *bekontaktinis jutiklis*, *bekontaktinis matuoklis* rūšiniai dėmenys keistini neigtinę priešprieš turinčiais būdvardžiais, t.y. *nekontaktinis jutiklis*, *nekontaktinis matuoklis*.

Santraukose pasitaiko sudėtinių terminų, kurių rūšiniai dėmenys -- netaisyklingi sudurtiniai būdvardžiai, pvz.: *aukštadažnuminiai* (= *aukštadažniai*) svyravimai, *aukštatemperatūrinis* (= *aukštatemperatūris*) lazerinis mikroskopas, *dvikontūrinė* (= *dvikontūrė*) schema, *skystakristalinis* (= *skystakristalis*) šviesos modulatorius, *stambiadispersinė* (= *stambiadisperse*) frakcija.

Trečioji bėda – piktnaudžiavimas tarptautiniais terminais. Santraukose galima aptikti tokią skolinių, kurių jau atsisakyta prieš 35 metus išleistame „Fizikos terminų žodyne“, pvz.: *diagonalė* (= *įstrižainė*), *diametras* (= *skersmuo*), *koaksialinis* (= *bendraašis*) bangolaidis, *lokalinis* (= *vietinis*) įtempimas, *magnetorezistivinė* (= *magnetovaržinė*) elektrovaros jėga ir rezistivinės (= *varžinės*) slėgio jutiklis, *parcialinė* (= *dalinė*) banga, o kitų skolinių, kaip *specifinė* (= *savitoji*) šiluma, varža, šleifas (= *kilpa*), *viskozimetras* (= *klampomatis*), *vizualinis* (= *regimasis*) indikatorius ir t.t. bandoma atsisakyti ir 1979 m. išleistame „Fizikos terminų žodyne“.

Terminai *agregatas*, *mechanizmas* baigia išguiti daugelio fizikinių reiškinijų ar jų ypatybių lietuviškus pavadinimus, pvz.: *porfirino aggregatų* (= *darinių*) sužadinimo dinamika; fotožadinimų anihiliacija pseudoozojanino Y-aggregatuose (= *dariniuose*); <--> elektrinio laidumo

³ Zdanys J., Remišauskas M., Čižas A., Kokšta V. Daugiau dėmesio terminologijai/Tiesa. 1958 spalio 31.

dispersija yra relaksacinių pobūdžio ir sukelta šuolinio krūvio pernešimo mechanizmo (=relaksacinié ir sukelta šuolinio krūvio pernašos); apie ledo susidarymo mechanizmą (=susidarymą) debesye; ultragarsinius reiškinius tuomet lemia akustoelektrinis sāveikos mechanizmas (=akustoelektriné sāveika); plonujų polikristalinių seleno plėvelių laidumo mechanizmo specifika (=savitumas) ir t.t.

Tą patį galima pasakyti ir apie bendrą daugelio mokslo sričių terminą *struktūra*, plg. lot. *structura*. Santraukų autoriai jį vartodami turi omenyje du dalykus: *darinj* ir *sandarą*. Tad kodėl jų taip ir nepavadinus, pvz.: *pagavimo centrų įtaka plėvelinių struktūrų* (= *sandarų*) ZnS: Mn elektroluminescencijai; <...> *puslaidininkis-metolas-puslaidininkis struktūros, susidedančios iš monokristalinio sluoksnio sluoksnio* (= *dariniai iš monokristalinio sluoksnio arba monokristalinio sluoksnio dariniai*) ir pan.

2. Leksika. Iš leksikos dalykų labiausiai kliūva nevartotinos reikšmės žodžiai, vertalai ir tiesiog svetimybės. Pvz.:

apart n. svet. – be, išskyrus: laukas yra kvantuojantis ir vienalytis, apart (= išskyrus) siaurą kanalą;

apspresti – daug geriau lemti, nulemti: <...> *priklausomybę nuo fazių skirtumo* <...> *apsprendžia* (= *lemti*) dydžiai; *rekombinacinių centrų kitimas* *apsprestas nešiluminiai procesais* (= *kitimą lemia nešiluminiai vyksmai*);

duotas (is) – nevart. r. „*šis, tam tikras*“. Be abejo, tokiai neteiktinai reikšmei atsirasti turėjo įtakos rusų k. dalyvis *данный*, plg. в данном словаре - *шиаме жodyne*, в *данный момент* – *šiuo momentu* ir pan. Todėl taisytina: <...> *naudojamas tas metodas, kuris duotas* (*= šiuo*) *atveju yra patogenesnis; sie dydžiai visiškai apibūdina sukauptą energiją duotas* (*= tam tikru, šiuo*) *laiko momentu*.

Dažnai santraukų autoriai, nusižiūrėję į rusų kalbą, neteiktina reikšme vartoja ir dalyvį *užduotas* „*nustatytas, reikiamas; numatytas; pasirinktas*“. Tai irgi ne kas kita, kaip nevykės vertalas iš rusų k. žodžio *заданный*, pvz.: *ribinės sąlygos gali būti užduotas* (= *nustatytos, pasirinktos*) *trimis būdais*; <...> *gauta priklausomybę nuo užduotojo* (= *pasirinktojo*) *tikslumo*. Santraukose galima aptikti net ir sangražinį veiksmažodį *užsiduoti*, pvz.: <...> *užsidavus* (= *nustačius, numačius*)

vieną iš parametru, kitas parametras tampa apibrėžtu (= apibrėžtas); <...> būtina užsiduoti (= pasirinkti) reikiamą dydį;

eilė, visa eilė – geriau nemažai, daugybė, daugelis ar pan.: tų tyrimų dėka susiformavo eilė <...> naujų darbų (= iš šių tyrimų atsirado daugelis, nemažai naujų darbų); <...> galima spręsti visą eilę (= daugybę) debesų ir kritulių fizikos klausimų;

patalpinti – nevert. r. „idéti“ ar „laikyti“: pagamintus kietus bandinius patalpinus (= idéjus) į rezonatorių, gauta;

pilnai – nevert. r. „visai, visiškai“: <...> vidutinė vertė yra pilnai (= visiškai) apibrėžtas dydis; <...> paaškintas pilnai (= visiškai) absorbuotos (= sugertos) energijos srauto skaičiavimas;

rastis – nevert. r. „būti“: <...> aerozolių randasi (= yra) nuo 5 iki 60% bendro atmosferinio SO_2 kiekio;

rišti – nevert. r. „sieti“: Gauta teorinė formulė rišanti (= siejanti) stebimojo signalo padėtį su tvarkos parametru;

sąstatas – nevert. r. „sudėties“: <...> jautrio priklausomybė nuo kietojo tirpalo sąstato (= sudėties);

sekantis – nevert. r. „sis, šitoks, toks“: <...> pošaknio integralą galima išreikšti sekantių (= šių, tokų) integralų sumą;

sutikti – nevert. reikšmėmis „pastebeti, aptikti“ ir „būti, pasitaikyti“: sutinkamos įvairiausios formos srovės ir įtampos (= yra įvairiausių formų srovių ir įtampų).

Kaip matyti, santraukų terminijos ir leksikos negerovės yra šios: 1) terminų įvairavimas (kai nepaisoma ankstesniuose terminų žodynuose pateiktų terminų), 2) perdėtas terminijos tarptautinimas (kai per daug pasitikima kitomis kalbomis ir nepanaudojami lietuvių kalbos ištakliai) ir 3) neteiktinos reikšmės žodžiai (kai reikšmės dažniausiai aklai pasiskolinamos iš kitų k.).

Vadinasi, santraukų autoriai per mažai domisi savo srities terminija ir kalbos kultūra, galėtų dažniau atsiversti „Fizikos terminų žodyną“, „Dabartinės lietuvių kalbos žodyną“, „Kalbos praktikos patarimus“, „Terminologijos taisymus“ ir kitus leidinius. Todėl kalbininkams tenka dirbtį Sizifo darbą, nuolat primenant, atrodytų, tokius žinomus ir įgrisu sius dalykus.

Angelė KAULAKIENĖ